

LIETUVOS ARCHYVŲ ISTORIJA: datos, faktai, skaičiai

XIII a. I p. Lietuvoje pradėti kaupti archyvai.

XIV a. pab. Lietuvoje pradėti kaupti ir saugoti bažnytiniai archyvai.

XV a. Lietuvoje pradėti kaupti bajorų, dvarų archyvai

1852 m. Vilniuje įkurtas Centrinis senųjų aktų knygų archyvas (tai buvo pirmoji žinoma oficialiai įsteigta archyvo įstaiga).

Nuo XVIII a. pab. iki 1873 m. – veikė Lietuvos vyriausiojo tribunolo ir kitų LDK institucijų aktų knygų saugykla.

XIX–XX a. Vilniaus gubernijoje veikusios Rusijos administracijos įstaigų dokumentai buvo kaupiami ir saugomi bendrajame Vilniaus įstaigų archyve (jis veikė Pranciškonų bažnyčios pastate).

1901 m. Vilniuje įsteigtas Michailo Muravjovo muziejaus archyvas.

1914 m. Vilniaus įstaigų archyve buvo apie 700 000 bylų. Tuo metu atitinkamame Kauno įstaigų archyve – apie 200 000 bylų.

1918 m. spalio mėn. Vilniaus archyvus savo žinion perėmė Archyvų, bibliotekų ir muziejų komisija.

1919 m. sausio mėn. Vinco Kapsuko vadovaujama vyriausybė patvirtino Archyvų, bibliotekų ir muziejų komisiją.

1919 m. kovo mėn. oficialiai įteisintas Archyvų, bibliotekų ir muziejų komisijos pradėtas organizuoti Centrinis istorijos archyvas.

1919 m. balandžio 21 d. Lenkijai okupavus Vilnių, Centrinis istorijos archyvas pavadintas Vilniaus valstybiniu archyvu (jis veikė iki 1939 m.). Tuo laikotarpiu tai buvo trečias pagal dydį archyvas Lenkijos valstybėje.

1939 m. spalio mėn. 645 000 vertingiausių Vilniaus valstybinio archyvo bylų išvežta į Minską.

1919–1921 m. Lietuvoje archyvais rūpintis pavesta Valstybės archeologijos komisijai (VAK).

1920 m. sausio mėn. Švietimo ministerija patvirtino VAK įstatus (juose pirmą kartą Lietuvos istorijoje pažymėta, kad reikia kaupti, saugoti ir privačius archyvus).

1921 m. spalio 19 d. Kaune pradėjo veikti Centralinis valstybės archyvas.

1940 m. rugpjūčio 16 d. LTSR MT nutarimu archyvais rūpintis pavesta LTSR vidaus reikalų liaudies komisariato Archyvų skyriui, kuris nuo 1940 m. rugpjūčio 25 d. vadinosi LTSR NKVD-MVD Archyvų skyriumi.

1940 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvoje pasirašytas Archyvų įstatymas.

1940 m. vykdamas archyvų reorganizaciją, archyvuose buvo įteisinti slapųjų fondų skyriai, Kauno centralinis valstybės archyvas

pertvarkytas ir pavadintas LTSR centriniu valstybiniu archyvu (CVA) ir tapo Vilniaus valstybinio archyvo filialu.

1941 m. Vilniaus valstybinis archyvas reorganizuotas į LTSR Centrinį valstybės archyvą (CVA), o Kaune veikęs LTSR centrinis valstybinis archyvas tapo jo filialu.

1941 m. pradžioje pradėti kurti apskričių valstybiniai archyvai.

1941–1943 m. į Lietuvą susigražinta apie 95 % bylų, kurios 1939 m. spalio mėn. iš Vilniaus archyvų buvo išvežtos į Minską.

1940 m. pab. 1941 m. pr. į Lietuvą susigražinta daugiau negu 30 000 bylų, 2 014 senųjų aktų knygų, kurios 1914 m. buvo išvežtos į Maskvą ir Leningradą (dabar – Sankt Peterburgas).

1941–1945 m. dalis svarbių su Lietuvos istorija susijusių dokumentų išvežta į Vokietiją, tarp jų ir daugelis Lietuvos žydų archyvų, Klaipėdos miesto archyvo dalis (senoviniai dokumentai). Daigiau negu 2 milijonai išvežtų bylų dingo, kitos buvo saugomos Merseburge, dabar Berlyne-Daleme.

1944–1945 m. Lietuvoje atkurti apskričių archyvai.

1950 m. apskričių archyvai reorganizuoti į rajonų valstybinius archyvus.

1960 m. rugsėjo 21 d. įsteigta Archyvų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos. Valdyba koordinavo visų valstybės archyvų veiklą.

1960 m. į Lietuvą susigražinta dalis 1914 m. ir 1939 m. iš Lietuvos išvežtų archyvų fondų, tačiau tuo pat metu kita dalis anksčiau Lietuvoje saugotų archyvų bylų buvo perduota Baltarusijai, Rusijai, Lenkijai.

1964 m. vietoje rajonų ir miestų valstybinių archyvų įkurta 10 Centrinio valstybės archyvo filialų.

1978 m. Centrinio valstybės archyvo Kauno ir Šiaulių filialai reorganizuoti į Centrinį valstybinį archyvą.

1980 m. birželio 30 d. prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos veikusi Archyvų valdyba buvo pertvarkyta į Vyriausiąją archyvų valdybą prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos.

1988–1990 m. Lietuvos atgimimo laikotarpiu ir pirmaisiais mėnesiais po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dalis archyvų fondų TSRS ir TSKP centrinių institucijų nurodymu iš TSRS KGB Lietuvos padalinio ir Partijos archyvo prie LKP CK archyvo buvo sunaikinta, išvežta į tuometinę TSRS (1992 m. kai kuriuos iš šių dokumentų Rusija sugražino Lietuvai).

1990 m. vasario mėn. priimtas Archyvų įstatymas įteisino Lietuvos archyvų savarankišką veiklą – jie tapo nepriklausomi nuo TSRS. (Po 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos archyvai, išskyrus du (Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (iki 1990 m. – Partijos archyvas prie LKP CK) ir KGB LTSR padalinio archyvas), perėjo Lietuvos Respublikos žinion. 1991 m., kai žlugo TSRS, ir šie archyvai tapo Lietuvos Respublikos nuosavybe).

1990 m. balandžio mėn. Lietuvos archyvais pavesta rūpintis Lietuvos archyvų generalinei direkcijai.

1990 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 114 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės kai kurių departamentų ir kitų tarnybų steigimo“ buvo įsteigta Lietuvos archyvų generalinė direkcija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (ji perėmė Vyriausiosios archyvų valdybos funkcijas).

1990 m. liepos 1 d. panaikinta Vyriausioji archyvų valdyba.

1995 m. vasario mėn. Lietuvos archyvų generalinė direkcija re-

(Nukelta į 24 p.)

(Atkelta iš 23 p.)

organizuota į Lietuvos archyvų departamentą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

1993 m. gegužės mėn. Lietuvos centrinio valstybės archyvo filialai, Kauno ir Šiaulių valstybiniai archyvai buvo pavadinti apygardų archyvais.

1993 m. birželio mėn. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą, kuris skelbia, kad yra įsteigtos LAGD Ypatingos reikšmės dokumentų tvarkymo ir LGGRTC darbo grupės (jos veikė iki 1996 m. ir aprašė bei susistemino buvusio TSRS KGB LTSR padalinio archyvinius dokumentus).

1994 m. sausio mėn. buvęs TSRS KGB LTSR padalinio archyvas pavadintas KGB archyvinio dokumentų saugykla.

1995 m. balandžio 14 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 542 „Dėl Lietuvos archyvų generalinės direkcijos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pertvarkymo“ Lietuvos archyvų generalinė direkcija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės buvo reorganizuota į Lietuvos archyvų departamentą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

1995 m. spalio mėn. įsteigtas Lietuvos ypatingasis archyvas, kuris perėmė KGB archyvinio dokumentų saugykloje buvusius dokumentus.

1995 m. gruodžio 30 d. įsigaliojo naujas Lietuvos Respublikos archyvų įstatymas (dabartinė jo redakcija – „Dokumentų ir archyvų įstatymas“).

1996 m. įsteigtas Vilniaus apskrities archyvas (į jį buvo perkelti panaikinto Švenčionių apygardos archyvo fondai, Tauragės apskrities archyvas, panaikintas Raseinių apygardos archyvas).

1997 m. Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių apygardų archyvai pavadinti apskričių archyvais, panaikintas Ukmergės apygardos archyvas. Anykščių, Ignalinos, Molėtų, Utenos, Zarasų rajonų dokumentų fondai perkelti į naujai įsteigtą Utenos apskrities archyvą, Ukmergės ir Širvintų – į Vilniaus apskrities archyvo Ukmergės filialą.

2001 m. Lietuvoje veikė 16 valstybinių archyvų: 3 centriniai, 3 centriniai specializuoti ir 10 apskričių archyvų. Šiuose archyvuose buvo daugiau negu 21 000 fondų, o juose – daugiau negu 11 mln. saugojimo vienetų. Iš viso archyvuose saugomos bylos užėmė apie 103 km lentynų.

2010 m. gruodžio 15 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 1786 „Dėl Lietuvos archyvų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pavadinimo pakeitimo, Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos nuostatų patvirtinimo ir pavedimo Kultūros ministerijai“ Lietuvos archyvų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuo 2011 m. sausio 1 d. pakeitė savo pavadinimą – tapo Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba.

2011–2012 m. Lietuvos valstybinę archyvų sistemą sudarė Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba ir 15 valstybės archyvų, iš kurių 10 yra apskričių archyvai. Tai Lietuvos centrinis valstybės, Lietuvos ypatingasis, Lietuvos literatūros ir meno, Lietuvos vaizdo ir garso, Lietuvos valstybės istorijos, Lietuvos valstybės naujasis archyvai bei Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Utenos bei Vilniaus apskričių archyvai.

Lietuvos archyvų departamento direktoriais dirbo: 1990–1992 m. – Bronislovas Vonsavičius, 1992 m. – Aleksandras Guobys, 1993–1997 m. – Gediminas Ilgūnas, 1997–1998 m. – Antanas Šoliūnas, 1998–2011 m. – Vidas Grigoraitis. Nuo 2011 m.

Lietuvos vyriausioju archyvaru dirba Ramojus Kraujelis.

Šiuo metu veikia ir Lietuvos mokslų akademijos Centrinis archyvas. Lietuvos Respublikos savivaldos, valdymo institucijose, prokuratūroje, teismuose yra kaupiami šių įstaigų žinybiniai archyvai (jie yra valstybės nuosavybė). Kitų juridinių ir fizinių asmenų archyvai yra tų asmenų nuosavybė.

Vilniuje veikia Lietuvos archyvų biblioteka (2001 m. priskirta Lietuvos literatūros ir meno archyvui). Joje saugoma apie 115 000 nuo XVIII a. iki šių dienų išleistų spaudinių.

1988–2001 m. buvo leidžiamas archyvistikos leidinys „Lietuvos archyvai“.

Seniausi išlikę Lietuvos valstybės dokumentai

Seniausias išlikęs Lietuvos valstybės dokumentas – Lietuvos didžiojo kunigaikščio (valstybės) kanceliarijos 1367–1795 m. archyvas, nuo XVIII a. vadinamas Lietuvos Metrika. Šio archyvo didžiąją dalį sudaro gautų ir išsiųstų raštų aktavimo įrašų senąja slavų, lotynų, lenkų kalbomis knygos. Yra pluoštas ir originalių dokumentų, genealoginių lentelių, žemėlapių bei planų. Iki mūsų dienų išliko 664 Lietuvos Metrikos knygos (iš jų 622 saugomos Maskvoje). Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) yra šių knygų mikrofilmai.

Didžiausias kiekis seniausių, su Lietuvos istorija susijusių dokumentų yra saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (iš viso daugiau kaip 10 000 aktų ir knygų). Svarbiausios iš jų: Lietuvos vyriausiojo tribunolo archyvas (dokumentų nuorašai nuo XV a., originalai – nuo 1615 m.); Lietuvos izdo tribunolo archyvas (nuo 1640 m.); Lietuvos dvasinio tribunolo archyvas (nuo XVI a.); kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrinių įstaigų archyvas; Žemės teismų archyvas (nuo 1569 m.); Pilies teismų archyvas (nuo 1555 m.); Pakamario teismų archyvas (nuo 1583 m.); kitų periferinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institucijų išlikusios archyvų dalys.

Turtingame Vilniaus universiteto rankraštyne saugoma apie 500 Lietuvos valstybės aktų knygų dokumentų.

Centrinis senųjų aktų knygų archyvas

Šiame archyve nuo 1852 m. buvo kaupiamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įstaigų aktų knygos, iki 1800 m. saugotos Vilniaus, Gardino, Minsko gubernijose. Prie jo 1887 m. buvo prijungtas analogiškas Liublino, o 1903 m. – Vitebsko archyvas. Čia buvo apie 25 000 aktų knygų. 1872 m. šio archyvo vedėjo (archyvaro) N. Gorbačevskio išleistame pirmajame Lietuvos archyvų kataloge – „Centrinio senųjų aktų archyvo kataloge“ – yra nurodyta, kad archyve saugomos 15 628 knygos ir pluoštas pavienių dokumentų. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui (1914 m.) beveik visi seniausi Centrinio senųjų aktų knygų archyvo dokumentai, sudaryti iki 1700 m., buvo išvežti į Rusiją. Dalį šio archyvų dokumentų, 1919 m. okupavę Vilnių, į Liubliną išsivežė ir juos ten veikusiems archyvams perdavė lenkai.

Svarbiausi užsienio archyvai, kuriuose saugomi reikšmingi Lietuvos istorijos dokumentai

- Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA) (Putnamas, JAV);
- Australijos lietuvių bendruomenės archyvas (Adelaidė);
- Baltarusijos valstybiniai archyvai;
- Pasaulio lietuvių archyvas (Čikaga, JAV);
- Prancūzijos nacionalinis archyvas;
- Prūsijos slaptasis valstybinis archyvas (Berlynas-Dahlemas);
- Rygos istorijos archyvas;
- Rusijos centrinis valstybinis senovės aktų archyvas (Maskva) – čia saugoma Lietuvos Metrika;
- Rusijos centrinis valstybinis karo istorijos archyvas (Maskva);
- Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas (Maskva);
- Rusijos valstybinis naujosios istorijos archyvas (Maskva);
- Rusijos valstybinis istorijos archyvas (Sankt Peterburgas);
- Vyriausiasis senovės aktų archyvas (Varšuva);
- Stokholmo archyvai;
- Ukrainos archyvai;
- Vatikano archyvas;
- Vokietijos archyvai.

Michailo Muravjovo muziejaus archyvas

Michailo Muravjovo muziejaus archyvas įsteigtas Vilniuje 1901 metais. Čia buvo kaupiami ir saugomi dokumentai, sudaryti nuo 1830 m. ir susiję su caro, jo valdininkų Lietuvoje ir Baltarusijoje vykdyta visuomeninio ir išsivaduojamojo judėjimo slopinimu, tarp jų ir 1863 m. sukilimo bylos. Archyvas buvo didžiulis – 1914 m. čia saugota net 1 milijonas 932 tūkst. bylų. Dalis jų 1915 m. buvo išvežta į Rusiją, 1939 m. – į Baltarusiją, vėliau sugrąžinta į Lietuvą. Po Antrojo pasaulinio karo dalis bylų atiduota Baltarusijai.

Lietuvos bažnytiniai archyvai

Iki mūsų dienų Lietuvoje išlikę seniausi Bažnyčios dokumentai dabar saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve. Juos sudaro: Vilniaus Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos archyvas (nuo 1388 m.); Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurijos archyvas (nuo 1468 m.); Vilniaus stačiatikių vyskupijos archyvas (nuo 1545 m.); Lietuvos unitų vyskupijos archyvas (nuo 1596 m.); Vilniaus evangelikų reformatų sinodo archyvas (nuo 1429 m.); Žemaičių vyskupijos archyvas (nuo 1513 m.).

Turingi bažnytinių archyvų fondų yra sukaupti, saugomi taip pat ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

Lietuvos bajorų, dvarų archyvai

Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo bei pokario metais daugelis Lietuvos dvarų turtingų archyvų buvo sunaikinta. Didžiausias iki mūsų dienų išlikęs Lietuvos bajorų, dvarų archyvas vadinamas Radvilų Nesvyžiaus archyvo vardu. Jo didžioji dalis saugoma Minske veikiančiame Baltarusijos centriname valstybės istorijos archyve. Yra šio archyvo dokumentų ir Varšuvoje. Lietuvos valstybės istorijos archyvas turi dalies ten saugomų dokumentų mikrofilmus. Daugelio kitų Lietuvoje buvusių dvarų, kuriuos valdė valdė Belazarai, Čapskiai, Druckiai-Liubeckiai, Gorskiai (Gurskiai), Kosakovskiai, Koideliai, Lopacinskiai, Masalskiai, Naryškinai, Oginskiai, Plateriai (Pliateriai), Radvilos, Sapiegos, Šuazeliai-Gufjė, Tiškevičiai, Zubovai ir kiti didikai, archyvų dokumentai ar jų dalys į šį archyvą yra patekę originalai.

Didikų Buchoveckių, Karpių, Lenskių Lopacinskių, Mežejevskių, Okuličių, Pilsudskių, Platerių, Radvilų, Renigerių, Romerių (Riomerių), Sapiegų, Tiškevičių dokumentų originalų yra ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius saugo nemažai Karpių, Radvilų, Sapiegų, Oginskių archyvų dokumentų. Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje yra Daugirdų, Gruževskių, Komarų, Kosakovskių, Nagurskių, Platerių ir kai kurių kitų didikų giminių dokumentų. Pluoštas jų saugoma ir Lietuvos nacionaliniame, Biržų krašto „Sėla“, Rokiškio krašto, Žemaičių „Alkos“ muziejuose. Yra jų ir Rusijos, Lenkijos, kai kurių kitų Europos valstybių archyvuose ir bibliotekose.

1795 m. – po Trečiojo padalijimo – Lietuvoje buvo pradėti kaupti Rusijos administracinių įstaigų žinybiniai archyvai.

CENTRALINIS VALSTYBĖS ARCHYVAS

Archyvas įsteigtas 1921 m. spalio mėnesį. Jame buvo saugomi iš Rusijos grąžinami fondai, Kaune išlikusios gubernijos valdybos, žandarų ir kitų rusiškų įstaigų fondų dalys bei į Kauną suvežti dvarų archyvai. 1940 m. Centraliniame valstybės archyve buvo apie 600 000 bylų.

NAUDOTA LITERATŪRA:

2. Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba, <http://www.archyvai.lt/lt/lvat.html> (žr. 2012-08-01).
3. *Vikipedija. Laisvoji enciklopedija*, http://lt.wikipedia.org/wiki/Archyvai_Lietuvoje (žr. 2012-08-01).